

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

THE LEGAL STATUS OF PARTICIPANTS IN ANTITERRORIST OPERATIONS: TERMINOLOGY ASPECT

Сіньова Л.М.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається правове становище учасників антитерористичної операції у вітчизняних нормативно-правових актах. Значної актуальності це питання набуває в умовах сьогодення щодо створення механізму реалізації соціальної підтримки учасників бойових дій як учасників антитерористичної операції. Аналізується чинне законодавство та його перспективи щодо поліпшення умов цієї категорії осіб.

Ключові слова: військовослужбовці, учасники антитерористичної операції, соціальний захист, соціальне забезпечення, правовий статус.

В статье рассматривается правовое положение участников антитеррористической операции в отечественных нормативно-правовых актах. Значительную актуальность этот вопрос приобретает в современных условиях относительно создания механизма реализации социальной поддержки участников боевых действий как участников антитеррористической операции. Анализируется действующее законодательство и его перспективы относительно улучшения условий этой категории граждан.

Ключевые слова: военнослужащие, участники антитеррористической операции, социальная защита, социальное обеспечение, правовой статус.

Legal position of participants of anti-terrorist operation in the norms of national legislative acts is researched. This question becomes very relevant due to creation of the mechanism of realization of social support for combatants as participants of anti-terrorist operation. The current legislation and its perspectives is analyzed for improvement of conditions of this category.

Key words: combatants, participants of anti-terrorist operation, social support, social maintenance, legal status.

Постановка проблеми. Основний Закон України визнав людину найвищою соціальною цінністю, а обов'язком держави – утвердження і забезпечення її прав та свобод. Захист непрацездатних, людей похилого віку, підтримка кожної людини, яка втратила джерела засобів до існування із незалежних від неї причин, є загальнообов'язаною домінантою державотворення у цивілізованому суспільстві і знаходить своє правове закріплення у законодавчих та інших нормативно-правових актах.

Важко заперечити той факт, що двадцяте століття може вважатися століттям суцільних суспільних катаклізмів – революцій, війн, небачених в історії соціальних експериментів, побудованих на фанатичній спробі практичної реалізації ідеологічних формул, масового геноциду, депортації, репатріації цілих народів тощо. Мешканцям сучасної території України довелося на власному досвіді пережити всі ці випробування у минулому столітті [1, с. 5]. У контексті непорушності прав людини вивчення питань правового становища учасників АТО, їх соціального захисту як осіб, постраждалих в антитерористичній операції, набуває значної соціально-правової та суспільно-політичної актуальності.

Метою статті є розгляд правового становища учасників антитерористичної операції у вітчизняних нормативно-правових актах та аналіз чинного законодавства і його перспектив щодо поліпшення умов цієї категорії осіб.

Виклад основного матеріалу. Джерелами регулювання особистих прав людини є ціла низка міжнародних актів. Основними серед них є Загальна декларація прав людини, що була прийнята й проголошена відповідною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. Декларація стала першим в історії міжнародним документом про права людини, який наголошує на необхідності дотримання елементарних прав особи й демократичних свобод. З часом її положення стали розцінювати як загальнообов'язані демократичні засади. У Декларації йдеться не лише про конституційні, громадянські й політичні права, тобто такі, які встановлює держава, але й про права

власне людські – економічні, соціальні, культурні. Після прийняття Декларації і пов'язаних із нею міжнародних документів соціальні можливості особи почали визначати як права людини, а юридичні права особи, визначені в законодавстві кожної країни, – як права громадянина [2, с. 137–138]. Про це наголошують також Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. тощо. Прийняття IV Конвенції про захист цивільного населення під час війни стало великим досягненням міжнародної спільноти. Ця Конвенція проголошує, що особи, які потрапили до рук противника, знаходяться під захистом міжнародного права [3, с. 53]. Україна приєдналась до багатьох із цих міжнародно-правових документів.

Міжнародно-правові акти встановлюють загальнообов'язані стандарти прав і свобод, і держави не можуть знизити рівень їх гарантій. Права і свободи людини перестали бути тільки внутрішньою справою держави, тепер вони – об'єкт уваги всієї міжнародної спільноти [4, с. 10]. Право на соціальне забезпечення, закріплене в Загальній декларації прав людини 1948 р., нині визнається більшістю держав світу як фундаментальне право людини. Воно проголошене багатьма новітніми конституціями держав, відображене та деталізоване в універсальних і регіональних міжнародних документах у сфері захисту прав людини. Втім, враховуючи загальну специфіку соціально-економічних прав людини як прав другого покоління, держави постійно стикаються із проблемами реалізації цих прав [5, с. 291].

Держава зобов'язана забезпечувати належні для життя людини умови всіма наявними засобами. Не випадково злочини проти життя та здоров'я особи складають категорію особливо тяжких кримінально карних діянь. Загальнообов'язано в усьому цивілізованому світі, що право на життя є першоосновою всіх прав і свобод, що складаються у цій сфері. Воно являє собою абсолютну цінність світової цивілізації, тому що всі інші права втрачають сенс і

значення у випадку загибелі людини. Це право допустимо розглядати в двох аспектах: як право особи на свободу від злісних, незаконних посягань на її життя та право розпоряджатися своїм життям. По суті, всі права об'єднуються навколо цього стрижневого права.

Правовий статус – відправна точка, з якої необхідно виходити на початку аналізу будь-яких суб'єктів правовідносин. З лагінської мови термін «status» перекладається як становище, положення, а отже, в правовій науці він покликається позначати певне місце суб'єкта правовідносин серед інших. Наділення особи правовим статусом є необхідним елементом у механізмі правового регулювання суспільних відносин [6]. Залежно від різновидів суб'єктів, правовий статус може включати в себе досить широкий спектр правових характеристик. Це може стосуватися обсягу прав, обов'язків, гарантій, компетенції, співвідношення цих понять та ще багатьох інших нюансів, які прямо чи опосередковано мають нагоду впливати на становище суб'єкта. Правовий статус характеризує становище особи у взаємовідносинах із суспільством та державою. Це самостійна юридична категорія, що характеризується такими ознаками: 1) має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів; 2) відображає індивідуальні особливості людини та її реальне ставлення у системі суспільних відносин; 3) права і свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших компонентів – обов'язків та відповідальності; 4) ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків. Елементи структури правового статусу є взаємозалежними та взаємодіючими [7, с. 79].

Вчений В.Ю. Нікіфоров вважає, що правовий статус слід розглядати у двох вимірах: вузькому та широкому. У вузькому вимірі правовий статус означає лише права та обов'язки суб'єкта правовідносин; у широкому – його права, обов'язки, обмеження, гарантії, відповідальність [8]. Цікавою є точка зору Д.В. Цельсва, який розглядає категорію соціально-правового статусу особи як складову загального правового статусу. При цьому до соціально-правового статусу особи автор відносить не тільки права, обов'язки і гарантії, але й наголошує на необхідності розгляду місця суб'єкта відносин у соціальній системі суспільства [9, с. 10]. На думку В.В. Смірнова, зміст статусу містить такі основні елементи, як правосуб'єктність, основні (статусні) права й обов'язки, закріплені законодавством; гарантії цих прав і обов'язків, відповідальність за неналежне виконання покладених на суб'єкта обов'язків [10, с. 52].

Система законодавства у сфері захисту прав учасників АТО в Україні складається із: 1) Конституції України; 2) міжнародних актів; 3) кодексів та законів України, зокрема «Про боротьбу з тероризмом», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про військовий обов'язок і військову службу»; «Про Збройні Сили України»; «Про Національну Гвардію України»; «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей»; «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; «Про державну прикордонну службу»; 4) підзаконних актів.

Згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визнано учасниками бойових дій військовослужбовців, «які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, брали участь в АТО, забезпеченні її проведення, а також працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до участі в антитерористичній операції, у порядку, встановленому законодавством». Законом пропонується делегувати Кабміну повноваження щодо визначення порядку надання статусу учасника бойових дій зазначеним особам. Слід зазначити, що цим законом регламентується надання такого статусу і співробітникам Держприкордонслужби, УДО, цивільним співробітникам Міноборони [11, с. 14].

Отже, учасниками АТО визнають тих, хто перебували безпосередньо в районах проведення такої операції: військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних) та працівників ЗСУ, НГУ, СБУ, СЗР, ДПС; осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців, працівників МВС, УДО, ДССЗІ, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Окрім того, учасниками АТО є працівники підприємств, установ, організацій, які залучалися та брали безпосередню участь в операції у районах її проведення у порядку, встановленому законодавством [12].

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV [13] спрямований на захист особи, держави і суспільства від тероризму, виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, визначає правові та організаційні основи боротьби із цим небезпечним явищем, повноваження і обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян і організацій, посадових осіб та окремих громадян у цій сфері, порядок координації їх діяльності, гарантії правового і соціального захисту громадян у зв'язку із участю у боротьбі з тероризмом.

Стаття 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV [13] включає поняття «тероризм», «АТО», «район проведення АТО», «режим у районі проведення АТО»:

– тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей;

– антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності;

– район проведення антитерористичної операції – визначені керівництвом антитерористичної операції ділянки місцевості або акваторії, транспортні засоби, будівлі, споруди, приміщення та території чи акваторії, що прилягають до них і в межах яких проводиться зазначена операція;

– режим у районі проведення антитерористичної операції – особливий порядок, який може вводитися у районі проведення антитерористичної операції на час її проведення і передбачати надання суб'єктам боротьби з тероризмом визначених цим Законом спеціальних повноважень, необхідних для звільнення заручників, забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися у районі проведення антитерористичної операції, нормального функціонування державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій.

Як бачимо, у цьому законі такі поняття, як «анексія», «агресія», «територіальна цілісність», «окупація», не зазначені, тому антитерористична операція – це внутрішня національна проблема.

Тероризм досліджується як явище соціальне, соціально-психологічне, соціально-правове, як тип політичної поведінки, як різновид злочинної (кримінальної) діяльності тощо. Німецькі дослідники І. Фетчер, Х. Мюмклер та Х. Людвіг вважають, що існує три основні типи сучасного тероризму: 1) тероризм пригнічених етнічних меншин (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці), що прагнуть культурної та політичної автономії; 2) тероризм визвольних рухів у країнах «третього світу»; 3) тероризм «груповий» або ж «індивідуальний» у високорозвинених країнах Заходу, що спрямований на зміну соціального та політичного устрою [14, с. 21, 23]. Г. Денікер поділяє тероризм на три виміри: 1) внутрішній; 2) транснаціональний (коли терористи чинять тиск на своїх співвітчизників, які

перебувають на території інших країн); 3) міжнародний (коли групи терористів змішані за національним складом і здійснюють терористичні акції в третіх країнах) [15, с. 76–80]. Дослідник Л. Діспо вважає, що потрібно виокремлювати «тероризм лівих держав», «тероризм правих держав», «тероризм правової опозиції», «тероризм лівої опозиції» [16, с. 226].

На підставі аналізу багатьох теоретичних розробок сучасний тероризм можна класифікувати за низкою критеріїв. За сферою дії міжнародний тероризм може бути внутрішньодержавним і транснаціональним (міжнародним). Внутрішньодержавний тероризм – це відкрите масове насилля з боку правлячої еліти, яка спирається на державні інститути. Цей вид тероризму пов'язаний з діяльністю як державних структур з протидії інакомисленню за допомогою насильства й насадження страху в суспільстві, так і з боротьбою опозиційних сил проти існуючого режиму, що має на меті зміну економічного й політичного устрою своєї країни. Внутрішньодержавний тероризм характерний лише для певної країни і не виходить за її територіальні межі. Тероризм стає міжнародним, коли як терорист, так і його жертви є громадянами однієї держави чи різних держав, але злочин вчинений за межами цих держав; терористичний акт спрямований проти осіб, захищених міжнародним правом; підготовка до терористичного акту провадиться в одній державі, а здійснюється в іншій; вчинивши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій, відтак постає питання про його екстрадицію [17]. Екстрадиція – це процес видачі правопорушника державою, на території якої перебуває ця особа, яка розшукується компетентними органами іноземної держави за вчинення на території цієї держави злочину для притягнення до кримінальної відповідальності або для приведення обвинувального вироку, який набрав силу, до виконання. Правовою підставою для видачі правопорушників є Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. та чинні двосторонні міжнародні договори України про видачу; про правову допомогу у кримінальних справах, які включають у себе положення щодо видачі правопорушників [18].

Право соціального забезпечення належить до сфери соціального права, норми якого спрямовані на забезпечення захисту осіб, що зазнали впливу соціальних ризиків [19, с. 33]. Спеціальними суб'єктами, які отримують соціальне забезпечення, є фізичні особи, для яких отримання соціального забезпечення залежить від наявності спеціального правового статусу. До них належать інваліди та ветерани війни, учасники бойових дій, реабілітовані репресовані громадяни, жертви нацистських репресій тощо. Виникнення спеціального правового статусу цих осіб пов'язане з наявністю відповідних юридичних фактів: виконання цими особами обов'язків, які мають важливе значення для держави або заподіяння шкоди цим особам внаслідок військових конфліктів тощо. Права та обов'язки, що формують спеціальний правовий статус цих осіб, існують додатково до загального правового статусу. Спеціальний правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення потребує його обов'язкового підтвердження для реалізації прав, які складають зміст цього статусу. Способом підтвердження може бути отримання відповідного посвідчення або іншого документа, що засвідчує спеціальний правовий статус, на підставі якого надаються відповідні пільги і компенсації [19, с. 64–65]. Постановою Кабінету Міністрів України № 413 від 20 серпня 2014 р. «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» надається довідка з військової частини (органу, підрозділу) або від підприємств, установ, організацій, закладів, у підпорядкуванні яких перебували військові час-

тини (органи, підрозділи), установи та заклади, у складі яких проходили службу чи працювали особи – учасники АТО. Ця довідка є підставою для надання особі статусу учасника бойових дій. Форми такої довідки встановлені додатками 1 та 2 до зазначеного Порядку № 413 [20].

За Женевськими конвенціями про захист жертв війни, які були підписані 12 серпня 1949 р., від Росії, у разі визнання її агресором, вимагатиметься дотримання правил ведення війни: поведження із заручниками, неприпустимість тортур тощо. Поняття «АТО» і «збройна агресія» мають свої визначення, що регулюють спосіб поведінки держави в умовах їх ведення, встановлюють перелік відповідальних та передбачають визначену реакцію світової спільноти. Термін «АТО», як і вкинтий у суспільний вжиток новий термін «гібридна війна», не дає правової відповіді на запитання, що зараз відбувається в Україні – у контексті анексії Криму та військових дій на Донбасі із застосуванням усіх видів зброї, окрім ядерної. Відтак, не відповідає й на інші життєво важливі запитання: що, згідно із національною Конституцією та міжнародним правом, повинна робити в цій ситуації Україна і чого має право вимагати від світової спільноти? У резолюції під назвою «Визначення агресії», що була прийнята у 1974 р. на 29-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, у ст. 1 зазначено, що «агресією є застосування військової сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі статутутом ООН» [21].

Слід зазначити, що Генасамблея ООН визначила 7 видів дій, що розглядаються як акти агресії. Три із них актуальні для описання ситуації в Україні: 1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави, або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є наслідком такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини; 2) блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; 3) заслання державою чи від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це дорівнює перахованим вище актам, або її істотна участь в них [21]. Більше того, вищезазначений зміст продубльований у Законі України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII [22]. Таким чином, не викликає сумнівів агресія Росії (анексія Криму та антитерористичні операції в Луганській і Донецьких областях) проти України за визначенням ООН та за національним законодавством.

Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII [22] встановлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [23] визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

У разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності за згаданим законом «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII [22] вводиться воєнний стан – або на всій території України, або на її частині. За Законом України «Про правовий режим воєнного стану»

від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [23] вводить його своїм Указом Президент за поданням РНБО, а затверджує Верховна Рада України. Заходи правового режиму військового стану здійснює військове командування, яким є: Генеральний штаб Збройних Сил України, командування видів ЗСУ, об'єднане оперативне командування, управління оперативних командувачів, територіальні управління, командування військових з'єднань, частин ЗСУ та інших утворених відповідно до законів України військових формувань [21].

Висновки. Таким чином, ведення війни чи антитерористичної операції потребує суттєвої мобілізації людських ресурсів як усередині країни, так і на окупованих

територіях. Слід визнати, що під час війни, яка супроводжується терором, геноцидом, спустошенням, руйнуванням і пограбуванням матеріальних цінностей, насамперед страждає цивільне населення. Міжнародне гуманітарне право категорично забороняє дії, котрі вважаються актами терору і тероризму. Система міжнародних актів, які містять правові норми, соціальні стандарти у сфері соціального захисту, складається з декларацій, конвенцій, проєктів міжнародних організацій, міждержавних угод. Норми таких актів мають різну юридичну силу: одні мають силу рекомендацій, встановлюють бажаний напрям діяльності, інші зобов'язані контролювати та нести відповідальність за виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слюсаренко А.Г. Україна в роки Другої світової війни: А.Г. Слюсаренко, І.К. Патриляк, М.А. Боровик // [Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів]. – К., 2009. – С. 5.
2. Політологія: Підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 137–138.
3. Міжнародне гуманітарне право: [Навчальний посібник] / Під загальною ред. В.П. Базова. – К. : «Варта», 2000. – С. 53.
4. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід. / С. Богданов // Наук. ред. к. е. н. О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 10.
5. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наукових праць / [За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, О.К. Маріна; упор. О.В. Кресін, І.М. Ситар]. – Київ: Логос, 2011. – С. 291.
6. Юрков М.О. Правовий статус роботодавця у відносинах з соціального забезпечення працівників: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / М.О. Юрков – К., 2010. – 190 с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: / [Зайчук О.В., Заєць А.П., Журавський В.С. та ін.]: за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 79.
8. Нікіфоров В.Ю. Захист профспілками соціально-трудова прав працівників в умовах ринкової економіки (теоретично-правовий аспект): Автореф... дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. – Х. : НУВС, 2005. – 17 с.
9. Целеєв Д.В. Міліція як інститут громадянського суспільства: // Д.В. Целеєв / Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – К., 1998. – С. 10.
10. Трудове право. Учебник / Под ред. В.В. Смирнова. – М. : Проспект, 1997. – С. 52.
11. Кучма О.Л., Сіньова Л.М. Пільги як вид соціального забезпечення за законодавством України. Збірник нормативно-правових актів України. – К. : «Освіта України», 2016. – 312 с.
12. Кого визнають учасниками АТО // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ato.vobu.com.ua/page2.ukr.html>
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 25, ст. 180.
14. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
15. Деникер Г. Стратегія антитеррора: факти, вибори, вимоги. Нові шляхи боротьби з тероризмом // Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві. – Вып. 2. – М., 1982. – С. 76–80.
16. Диспо Л. Машина террора // Тероризм в сучасному капіталістичному суспільстві. – Вып. 1. – М., 1980. – С. 226.
17. Маделик С. Класифікація сучасного тероризму http://www.kyvu.edu.ua/vmv/confs/2010_04_25/madelyk.htm
18. Видача правопорушників (екстрадиція) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/9597>
19. Право соціального забезпечення України: Навчальний посібник / За ред. П.Д. Пилипенка. – К.: Істина, 2007. – С. 33, 64-65.
20. Постанова Кабінету Міністрів України № 413 від 20 серпня 2014 р. «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» // Урядовий кур'єр від 10.09.2014 р. № 165
21. Костенко Ю. «АТО» чи «війна»? Міжнародно-правові наслідки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vysnovky.com/analytics/politics/2068-ato-chi-viina-mizhnarodno-pravovi-naslidki>
22. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.106)
23. Про правовий режим воєнного стану Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250)